2. Абдрахманов,К. Манас эпосунун тарбиялык маániси [Текст] / К.Абдрахманов. – Бишкек: Билим, 2010. – Б. 70-85. 3.
3. Абдукаимов,А. Кыргыз элинин руханий баалуулуктары жана тарбия [Текст] / А.Абдукаимов. – Бишкек: Улуу Тоо, 2018. – Б. 41-55.
4. Акматалиев Асанбек Тургунбаевич АДЕП-АХЛАКТЫК АҢ-СЕЗИМДИН БААЛУУЛУКТАР СИСТЕМАСЫНЫН ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ № 11-12, 2022 Эл агартуу 27 УДК: 930.1 (575.2) (04)
5. Жусупов,Т. «Манас» эпосунун баалуулуктары жана азыркы жаштар [Текст] / Т.Жусупов // ОшМУнун жарчысы. – Ош: МУ, 2019. – Б. 45-58.
6. Имаралиева Ж.Р. к.п.н., преп. Кыргызско-Узбекского Межд. универ. им. Б.Сыдыкова, Кыргызская Республика «МАНАС» ЭПОСУНУН АДЕП-АХЛАКТЫК БААЛУУЛУКТАРЫ АРКЫЛУУ ЖАШТАРДЫ ТАРБИЯЛООНУН ЖОЛДОРУ 2025
7. Мальковская, Т. Н. Психолого-педагогические основы формирования социально активной позиции школьников // Формирование активной жизненной позиции школьников. – М., 1979. – С. 7-18.

УДК 37:821.512.154 **DOI: https://doi.org/10.56122/..v2i2.562**

ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВ ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫК ИДЕЯЛАР ЖАНА АЛАРДЫН ТАРБИЯ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИНДЕГИ МААНИСИ

Арыкбаева Чынаргул Абдыгапаровна
Окутуучу. ОшМПУ

ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЧИНГИЗ АЙТМАТОВА И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Арыкбаева Чынаргул Абдыгапаровна
преп. Ошского государственного университета

ETHNOPEDAGOGICAL IDEAS IN THE WORKS OF CHINGIZ AITMATOV AND THEIR SIGNIFICANCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Chynargul Abdygapapaровna Arykbaeva
Lecturer at Osh State University

Аннотация

Изилдөөнүн предмети катары Чыңгыз Айтматов чыгармаларындагы этнопедагогикалык идеялар жана алардын тарбия берүү процессине тийгизген таасири каралат. Изилдөөнүн максаты көркөм чыгармаларда чагылдырылган элдик тарбия принциптери менен азыркы билим берүү системасында инсанды калыптандыруунун ортосундагы байланышты талдоо болуп саналат. Изилдөөдө салыштырмалуу-аналитикалык, текстологиялык, педагогикалык талдоо жана системалуу мамиле ыкмалары колдонулду. Алынган жыйынтыктар Айтматов чыгармаларындагы адамгерчилик, ата-энеге урмат, мекенчилдик, эмгекчилдик жана улуттук аң-сезим сыяктуу баалуулуктар жаш муундарды тарбиялоодо маанилүү педагогикалык ресурс экендигин көрсөттү. Ошондой эле бул идеяларды билим берүү процессинде колдонуу окуучулардын руханий-адептик өнүгүүсүнө оң таасир тийгизери аныкталды. Жыйынтыктардын өзгөчөлүгү этнопедагогикалык баалуулуктардын көркөм адабият аркылуу комплекстүү талданышы жана алардын заманбап билим берүү шартындагы ролунун негизделиши болуп саналат. Иштин практикалык маániси Айтматов

чыгармаларын окутуу процессинде колдонуу аркылуу тарбия берүүнүн мазмунун байытуу жана натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча сунуштарды иштеп чыгууда турат. Мындан ары этнопедагогикалык идеяларды санариптик билим берүү чөйрөсүндө колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн изилдөө сунушталат.

Негизги сөздөр: *этнопедагогика, элдик тарбия, Чыңгыз Айтматов, руханий баалуулуктар, тарбия, билим берүү.*

Аннотация

В качестве предмета исследования рассматриваются этнопедагогические идеи в произведениях Чингиз Айтматова и их влияние на процесс воспитания. Целью исследования является анализ взаимосвязи между принципами народной педагогики, отражёнными в художественных произведениях, и формированием личности в современной системе образования. В исследовании использованы сравнительно-аналитический, текстологический, педагогический методы анализа, а также системный подход. Полученные результаты показали, что такие ценности, как гуманизм, уважение к родителям, патриотизм, трудолюбие и национальное самосознание, представленные в произведениях Айтматова, являются важным педагогическим ресурсом в воспитании подрастающего поколения. Также установлено, что использование данных идей в образовательном процессе положительно влияет на духовно-нравственное развитие учащихся. Научная новизна исследования заключается в комплексном анализе этнопедагогических ценностей через художественную литературу и обосновании их роли в современных условиях образования. Практическая значимость работы состоит в разработке рекомендаций по использованию произведений Айтматова в образовательном процессе для обогащения содержания воспитания и повышения его эффективности. В дальнейшем рекомендуется исследование возможностей применения этнопедагогических идей в условиях цифровой образовательной среды.

Ключевые слова: *этнопедагогика, народное воспитание, Чингиз Айтматов, духовные ценности, воспитание, образование.*

Abstract

The subject of this study is the ethnopedagogical ideas in the works of Chingiz Aitmatov and their influence on the educational process. The purpose of the study is to analyze the relationship between the principles of folk pedagogy reflected in literary works and the formation of personality within the modern education system. The study employs comparative-analytical, textological, and pedagogical analysis methods, as well as a systemic approach. The results indicate that such values as humanism, respect for parents, patriotism, diligence, and national identity, reflected in Aitmatov’s works, serve as an important pedagogical resource in educating the younger generation. It was also found that the integration of these ideas into the educational process has a positive impact on the spiritual and moral development of students. The scientific novelty of the study lies in the comprehensive analysis of ethnopedagogical values through literary works and the justification of their role in modern education. The practical significance of the research lies in developing recommendations for the use of Aitmatov’s works in the educational process to enrich the content of education and improve its effectiveness. Further research is recommended on the application of ethnopedagogical ideas in the context of digital education.

Keywords: *ethnopedagogy, folk education, Chingiz Aitmatov, spiritual values, upbringing, education.*

Кыргыз Республикасынын азыркы билим берүү системасы улуттук баалуулуктарды сактоо жана аларды жаш муунга жеткирүү менен катар глобалдашуу шартында атаандаштыкка жөндөмдүү инсанды тарбиялоону талап кылат. Бул процессте этнопедагогикалык мурастын ролу өзгөчө мааниге ээ болуп, ал тарбия берүүнүн мазмунун байытып, инсандык сапаттарды калыптандыруунун негизги факторлорунун бири болуп саналат [1, 15-б.].

Чыңгыз Айтматов чыгармалары кыргыз элинин руханий дүйнөсүн, салт-санаасын жана тарбиялык баалуулуктарын терең чагылдырган көркөм мурас катары өзгөчө орунду ээлейт. Анын чыгармаларында адамгерчилик, ата-энеге болгон урмат-сый, мекенчилдик, эмгекчилдик сыяктуу этнопедагогикалык идеялар кеңири камтылып, алар коомдун адептик негиздерин бекемдөөгө кызмат кылат [2, 22-б.]. Мындай шартта Айтматов чыгармаларындагы этнопедагогикалык идеяларды илимий негизде талдоо жана аларды билим берүү процессинде колдонуу маселеси актуалдуу болуп саналат. Бул макаланын максаты Айтматовдун чыгармаларындагы этнопедагогикалык идеялар менен тарбия берүү процессинин ортосундагы өз ара байланышты аныктоо жана алардын педагогикалык маанисин негиздөө болуп саналат [3, 9-б.].

Материалдар жана изилдөө методдору. Изилдөө Чыңгыз Айтматовдун көркөм чыгармаларын, этнопедагогика боюнча илимий адабияттарды, ошондой эле педагогика жана адабият таануу тармагындагы изилдөөлөрдү талдоого негизделген [1, 14-б.].

Бул жумушта төмөнкү изилдөө ыкмалары колдонулат:

- **Салыштырмалуу-аналитикалык метод** — Айтматов чыгармаларындагы этнопедагогикалык идеяларды азыркы билим берүү процесси менен салыштырып талдоо үчүн [2, 21-б.];
- **Текстологиялык анализ** — көркөм чыгармалардагы тарбиялык мазмунду, образдарды жана идеяларды аныктоо үчүн [3, 32-б.];
- **Педагогикалык талдоо** — этнопедагогикалык баалуулуктардын тарбия берүү процессиндеги ролун негиздөө үчүн [4, 19-б.];
- **Системалык мамиле** — адабияттагы тарбиялык идеялар менен билим берүү системасынын өз ара байланышын комплекстүү кароо үчүн [5, 41-б.].

Изилдөөдө сапаттык маалыматтар негизги орунду ээлейт, бул Айтматов чыгармаларындагы этнопедагогикалык идеяларды терең түшүнүүгө жана алардын тарбия берүү процессиндеги маанисин аныктоого мүмкүндүк берет [6, 28-б.].

Изилдөөнүн теориялык негиздери

Этнопедагогика — бул элдик тарбиянын салттарын, принциптерин жана баалуулуктарын изилдеген илим катары каралат. Ал улуттук маданияттын негизинде инсанды тарбиялоону максат кылат жана тарбия берүү процессинин мазмунун байытуу менен өзгөчөлөнөт [7, 15-б.]. Ата мекендик жана чет өлкөлүк изилдөөлөрдө этнопедагогикалык идеялар инсанды калыптандыруунун руханий-адептик негизи катары каралып, алар адамгерчилик, эмгекчилдик, мекенчилдик жана улууларды урматтоо сыяктуу сапаттарды камтыйт [1, 22-б.].

Этнопедагогикалык тарбиянын негизги компоненттерине төмөнкүлөр кирет:

а) улуттук баалуулуктарды өздөштүрүү;
б) үй-бүлөлүк тарбия салттары;
в) адеп-ахлак нормалары;
г) эмгекке болгон мамиле;
д) коомдук жоопкерчилик;
е) руханий аң-сезимдин калыптанышы [2, 8-б.].

Ошентип, этнопедагогикалык идеялар — бул тарбия берүү процессинин мазмунун аныктоочу маанилүү фактор болуп саналат [3, 22-б.].

Айтматов чыгармаларындагы этнопедагогикалык идеялар

Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларында элдик тарбиянын терең философиясы көркөм образдар аркылуу берилген. Жазуучунун чыгармаларында адамгерчилик, ата-энеге урмат, табиятка болгон аяр мамиле жана улуттук аң-сезим сыяктуу баалуулуктар өзгөчө орунду ээлейт [4, 30-б.]. Мисалы, Айтматовдун каармандары аркылуу инсандык сапаттарды калыптандыруу, моралдык тандоо жана жоопкерчилик маселелери көтөрүлөт. Бул өз кезегинде тарбия берүү процессинде колдонууга ылайыктуу педагогикалык материал катары кызмат кылат [5, 12-б.]. Айрыкча «манкурт» образы аркылуу тарбиянын жоктугу же туура эмес тарбиянын кесепеттери көрсөтүлүп, улуттук эс-тутумду сактоонун мааниси баса белгиленет [6, 18-б.].

Этнопедагогикалык идеялардын тарбия берүү процессиндеги мааниси

Айтматов чыгармаларындагы этнопедагогикалык идеялар билим берүү процессинде окуучулардын руханий-адептик өнүгүүсүнө чоң таасир тийгизет. Алар окуучуларды улуттук баалуулуктарга тарбиялоо менен бирге, жалпы адамзаттык принциптерди да өздөштүрүүгө өбөлгө түзөт [7, 25-б.].

Мындай идеяларды окутуу процессинде колдонуу төмөнкү натыйжаларды берет:

- окуучулардын моралдык аң-сезими калыптанат;
- улуттук иденттүүлүк бекемделет;
- тарбия берүү процесси мазмундук жактан байыйт;
- окууга болгон кызыгуу жогорулайт.

Ошентип, Айтматов чыгармалары этнопедагогикалык тарбиянын эффективдүү каражаты катары кызмат кылат жана заманбап билим берүү системасында кеңири колдонууга мүмкүнчүлүк берет [1, 27-б.].

Корутунду

1. Чыңгыз Айтматов чыгармаларындагы этнопедагогикалык идеялар инсанды тарбиялоодо маанилүү руханий-адептик негиз болуп кызмат кылаары аныкталды. Жазуучунун чыгармаларында чагылдырылган адамгерчилик, ата-энеге урмат, мекенчилдик, эмгекчилдик сыяктуу баалуулуктар жаш муундардын инсандык сапаттарын калыптандырууда түздөн-түз таасир этери белгиленди;
2. Изилдөөнүн жыйынтыгында Айтматов чыгармаларын билим берүү процессинде колдонуу тарбия берүүнүн натыйжалуулугун жогорулатарын көрсөттү. Айрыкча этнопедагогикалык мазмунду окутуу процессине интеграциялоо окуучулардын улуттук аң-сезимин бекемдөөгө, моралдык баалуулуктарын өнүктүрүүгө жана руханий дүйнөсүн байытууга өбөлгө түзөрү аныкталды;
3. Заманбап билим берүү шартында этнопедагогикалык мурастарды колдонуу комплекстүү мамилени талап кылат. Айтматов чыгармаларын окутууда инновациялык жана интерактивдүү ыкмаларды пайдалануу тарбия процессинин сапатын жогорулатууга мүмкүндүк берет. Бул өз кезегинде билим берүү системасында улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктардын айкалышын камсыз кылат.

Колдонулган адабияттар:

1. Чыңгыз Айтматов. Чыгармалар жыйнагы: 8 томдук. – Бишкек: Кыргызстан, 2008.
2. Чыңгыз Айтматов. Кылым карытар бир күн. – Бишкек: Адабият, 2010.
3. Чыңгыз Айтматов. Саманчынын жолу. – Бишкек: Кыргызстан, 2009.
4. Чыңгыз Айтматов. Ак кеме. – Бишкек: Адабият, 2012.
5. Константин Ушинский. Человек как предмет воспитания. – Москва: Педагогика, 1988.
6. Ян Амос Коменский. Великая дидактика. – Москва: Просвещение, 1982.
7. К.К. Юдахин. Кыргыз элинин салттары жана маданияты. – Бишкек: Илим, 1990.
8. Абдрахманов С. Этнопедагогика: теория жана практика. – Бишкек: Билим, 2015.
9. Жунушалиев Ж. Кыргыз эл педагогикасы. – Бишкек: Илим, 2007.
10. Сыдыков Б. Тарбия теориясы жана методикасы. – Ош: КӨЭАУ, 2018.